

Список використаної літератури

1. Борщевич В. Українське військове духовенство / В. Борщевич // Волин. Правосл. вісн. – 1998. – № 1/2.
2. Борщевич В. Протопресвітер Армії Української Народної Республіки Павло Пашевський / В. Борщевич // Зб. навч.-метод. матеріалів і наук. ст. іст. ф-ту Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : [б. в.], 2008.
3. Забзалюк Д. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. / Д. Забзалюк // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Історія. – 2006. – Вип. 1. – С. 71–76.
4. Забзалюк Д. Духовна опіка воїнів Української Повстанської Армії / Д. Забзалюк // Галичина. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2006. – Вип. 12. – С. 13–17.
5. Коханчук Р. Душпастирська опіка військових. Вид. 2-ге, розш. і доп. / Р. Коханчук. – К. : [б. в.], 2004.
6. Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних Силах України та шляхи її вдосконалення / В. Ситник // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К. : [б. в.], 1995. – С. 17.
7. Церкви і українська армія // Кримська світлиця. – 1994. – 13 серп.

Наталія Кінд-Войтюк

Діяльність Польського товариства приятелів науки напередодні Другої світової війни

У статті висвітлено діяльність Волинського товариства приятелів наук з виявлення, вивчення і збереження історико-культурних пам'яток Волині у 1935–1939 рр.

Ключові слова: наукові товариства, історична пам'ятка, археологія, історико-краєзнавчі дослідження, видавнича діяльність.

Кінд-Войтюк Наталія. Деятельность Польского общества приятелей науки накануне Второй мировой войны. В статье освещается деятельность Волинского общества друзей науки по выявлению, изучению и сохранению историко-культурных достопримечательностей Волины в 1935–1939 гг.

Ключевые слова: научные общества, историческая достопримечательность, археология, историко-краеведческие исследования, издательская деятельность.

Kind-Voytyuk N. Activity of Polish Society of Science Friends in on the Eve of the Second World War. In the article activity of Volyn society of friends of sciences is illuminated on an exposure, study and maintenance of historical and regional research of Volyn in 1935–1939.

Key words: scientific associations, historical monument, archaeology, historical and regional research, publishing work.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для сучасної української історичної науки характерним явищем є помітне зростання інтересу до ґрунтового краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, у тому числі Волині, показу внеску наукових та громадських закладів у вивчення їх минувшини та збереження місцевих пам'яток. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей сприяють відродженню його національної самосвідомості.

Вагому роль у вивченні минулого Західної Волині, збереженні її культурної спадщини відіграли наукові товариства, що працювали тут впродовж міжвоєнного періоду. Разом із тим їхня діяльність ще достатньо не висвітлена. Науковий доробок дослідників із цієї проблематики обмежується публікаціями Л. Потапчука, В. П'ясецького, І. Ковальчика [14; 15; 20]. Тут визначаються напрями діяльності товариств, характеризуються основні видання, які з'явилися завдяки зусиллям цих установ, уміщуються матеріали про пошук, вивчення, збереження та оприлюднення історії та старожитностей регіону.

Мета статті – схарактеризувати внесок наукових товариств Волинського воєводства Другої Речі Посполитої у вивчення історії регіону, виявлення та збереження його пам'яток.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з умовами Ризького мирного договору (18 березня 1921 р.) і рішенням Ради послів Антанти (15 бе-

резня 1923 р.) такі етнічні українські землі, як Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Лемківщина та Східна Галичина, відійшли до складу Другої Речі Посполитої. Перед цією державою постала проблема швидшої колонізації, полонізації та інтеграції названих українських земель, у тому числі й Західної Волині, до свого складу. Знаряддям такої політики мало стати і місцеве краєзнавство. Досліджуючи історію Волині, її старожитності у потрібному політичному руслі, проводячи пам'яткознавчу та пам'яткоохоронну роботу, можна було швидше асимілювати волинські землі і довести твердження про їх споконвічну польськість. Найактивнішим дослідником історії і пам'яток Волині стало Волинське товариство приятелів наук.

Волинське товариство приятелів наук з'явилося у 1935 р. Його заснували відомий польський історик, редактор краєзнавчого часопису «Rocznik Wołyński» («Волинський щорічник»), президент Союзу вчителів Польщі в Рівному Я. Гоффман і віце-воєвода Ю. Слешинський [1]. На основі рішення волинського воєводи від 2 січня 1935 року воно було внесено до реєстру товариств Волинського воєводства у місті Луцьку під № 59 [18, 42]. До його керівного складу ввійшли Я. Гоффман, Ю. Слешинський, професор Луцької гімназії О. Яворчак, депутат польського парламенту Ю. Понятовський, викладач Кременецького ліцею З. Опольський, доктор Ю. Нець, краєзнавець Й. Чалович з Рівного. Товариство, його бібліотека і музей розміщувались у Луцьку на вул. Сенкевича, 31 [18, 43].

Керівними органами Товариства приятелів наук виступали загальні збори, правління (уряд), наукова рада, ревізійна комісія. Зокрема, дорадчим органом була наукова рада, до якої входили всі дійсні члени Товариства приятелів наук. Вона займалась укладанням річного плану діяльності Товариства, створенням комісій і наукових закладів, публікацією наукових статей у періодиці, розглядала квартальні звіти комісій, представляла кандидатів на посаду керівників секцій, висувала кандидатів у заслужені і дійсні члени Товариства, ін. [12, 14]. Рада збиралась чотири рази на рік [2; 19, 37]. До її складу, окрім 22 поляків, входили і два українці – професор Празького університету В. Д'яконенко та ректор Політехнічного інституту в Подебрадах С. Тимошенко [13].

Волинське товариство приятелів наук мало діяти як організація з координації роботи існуючих у Волинському воєводстві наукових установ [13]. Товариство мало чітку пропольську орієнтацію. Це відверто демонструвала січнева установча відозва 1935 р., де зазначалося, що Волинська земля споконвіку належить Речі Посполитій. Для підтвердження цієї тези Товариство ставило перед собою такі завдання: 1) популяризувати на Волині історико-краєзнавчі та пам'яткознавчі дослідження; 2) опрацювати невідомі архівні зібрання; 3) організувати видавничу діяльність; 4) проводити наукові засідання; 5) збирати матеріали для польських музеїв; 6) здійснювати наукову підтримку дослідників.

Волинське товариство приятелів наук налічувало приблизно 100 членів. 23 лютого 1935 р. на засіданні наукової ради, де були присутні Я. Гоффман, Ю. Слешинський, А. Яворчак, Й. Чалович, Л. Кисіль, Ф. Мончак, З. Опольський, К. Пшемиський та деякі інші її члени, діяльність Товариства вирішили проводити у чотирьох комісіях: природничій (географія, геологія, біологія, ґрунтознавство), гуманістичній (включала в себе історію, філологію, етнографію, мистецтво, психологію, педагогіку та інші науки), господарчій (економіка, землеробство) та музейно-бібліотечній [12, 12]

Гуманістичну комісію очолював Я. Гоффман, а її історичний відділ – професор Л. Гай [3]. Мета її діяльності полягала у вивченні історії Волині, проведенні архівної роботи, археологічних та етнографічних досліджень.

Музейно-бібліотечна комісія Товариства, якою керував адвокат Я. Ліщинський, здійснювала опіку над Волинським музеєм і бібліотекою. Вона поділялась на дві секції: музейну та бібліотечну [12, 13]. Бібліотекою товариства завідував доктор Ю. Нець. Зібрання бібліотеки склалися з власних зібрань і депозитів. Із власних зібрань належить відзначити 57 дипломів (грамот): 3 – з XVI ст., 8 – з XVII ст., 25 – з XVIII ст., 21 – з XIX ст. Найстаріший диплом датувався 1536 р. Крім цього, у бібліотеці містилось 1000 рукописів, 155 карт, 546 часописів і 21 735 книг. У 1937 р. книгозбір налічував 27 000 примірників. Волинське товариство приятелів наук постійно закуповувало для бібліотеки книги і періодику. Так, у 1939 р. на ці потреби воно витратило тисячу злотих [17, 258].

Для поглибленого дослідження краю Волинського товариство приятелів наук встановило й підтримувало тісні наукові контакти з Польською академією мистецтв, Державним архівом Польщі, Союзом музеїв у Польщі, відділами археології Державного археологічного музею у Львові та Кракові, Товариством розвитку східних земель у Варшаві, Нумізматично-археологічним товариством у

Кракові, Об'єднанням львівських нумізматів, Науковим товариством у Львові, іншими науковими та науково-громадськими інституціями країни [16, 110–111].

Діяльність Волинського товариства приятелів наук була вигідна Другій Речі Посполитій. По-перше, ними на Волині проводилися дослідження у різних галузях науки, що давало широке підґрунтя для розвитку культури польської та української спільноти, звичайно, при утвердженні провідної ролі польського чинника. По-друге, досліджуючи край, товариства шукали матеріал, який би доводив одвічну територіальну й етнічну приналежність Волині до Другої Речі Посполитої. По-третє, ці товариства, формуючи польську науку і роблячи ставку на молодь, виховували відданих польській державі громадян.

Аналізуючи архівні дані, матеріали міжвоєнних часописів, інші джерела, можна бачити, що діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук зосереджувалася на таких провідних напрямках: 1) пошук і збір історичних (археологічних, етнографічних, археографічних, тощо) пам'яток, їх вивчення, систематизація й опис; 2) охорона предметів старовини; 3) популяризація історії й старожитностей через туристичну діяльність, організацію краєзнавчих виставок, співпрацю з молодим поколінням у проведенні туристично-краєзнавчої роботи.

Помітними науковими здобутками ознаменувалися, зокрема, археологічні розвідки товариства. Так, значні археологічні роботи проводились і в околицях Луцька. Так, протягом 1935–1936 рр. польські краєзнавці Я. Фітцке та З. Леський, які працювали від імені двох згаданих товариств, досліджували городище у селі Городку. Ця пам'ятка була поселенням культури лінійно-стрічкової кераміки (за назвою характерного орнаменту). Перебування племен цієї культури на території Волині датувалося дослідниками другою половиною V – початком IV ст. до н. е. Ці ж учені виявили в селі Коршеві (сучасного Луцького району) багаточислове поселення неолітичного часу стрижівської і тшинецько-комарівської культури.

У 1936 р. Я. Фітцке проводив археологічні розкопки в урочищі Гребеньки (поблизу Коршева), де дослідив курганне поховання стрижівської культури. Під курганним насипом заввишки 1,3 м та діаметром 13,5 м виявлено чотири скорчені кістяки, що лежали попарно з обернутими один до одного ногами. Небіжчики були орієнтовані головами на схід і захід. Поховальний інвентар складався з мідних прикрас: підвіски, діадеми у вигляді стрічки та трубчастих сережок.

Під керівництвом Я. Фітцке у 1937 р. проведено системне дослідження могильника стрижівської культури в містечку Торчин: було відкрито 19 первісних поховань цієї культури, що дало змогу отримати вагомий археологічний матеріал. У звіті гуманістичної комісії Волинського товариства приятелів наук про її діяльність впродовж 1935–1937 рр. зазначалося, що інвентар цього могильника був представлений керамікою, крем'яними ножами, серпами, наконечниками списів і стріл, кістяними проколками, мідними кільцями, амулетами з ікла кабана [11; 9, 7]. На підставі таких археологічних знахідок, як керамічний посуд, кістяні і металеві прикраси вдалося виділити два археологічні періоди цієї культури: епохи пізнього енеоліту та епохи ранньої бронзи. Торчинський некрополь належав до однієї з головних стоянок стрижівської культури.

Цього ж року Волинське товариство приятелів наук проводило розкопки і в Кременецькому, Костопільському та Ровенському повітах. Об'єктами дослідження вчених стали кургани. Найцікавішим виявився курган у селі Буглеві Кременецького повіту. У кургані містилося поховання жінки у незвичній формі (голова відірвана від тулуба). Начиння могили представлене глиняним кубком і двома срібними перстенцями [22, 226–227]. Археологічні розкопки у Костопільському повіті довели, що реліквії, знайдені тут – рубила, відщепи, рогові сопілки, кістяні шила – репрезентували добу палеоліту. У селі Заборолі Ровенського повіту археологи виявили стоянки пшеворської культури. На території Волині їхні пам'ятки з'явилися в I ст. до н. е. внаслідок переселення частини пшеворських племен з північно-східної Польщі у басейни рік Західний Буг, Стир, Горинь, Стохід. Знахідками дослідників став глиняний посуд (уламки горщиків, мисок, кухлів), а також залізні наконечники списів, жіночі прикраси, пряжки (фібули) та інші речі повсякденного вжитку.

Отже, досліджуючи споріднені археологічні культури – стрижівську, тшинецько-комарівську, пшеворську та інші, члени Польського товариства приятелів наук доводило етнічну спільність польського й українського народів, їх історії, культури. Воно відштовхувалося від того, що під археологічною культурою розумілася сукупність пам'яток, які мають спільні риси, наявні на якійсь цілісній

території, належать до одного часу й пов'язуються з конкретним етносом-народом. Члени товариства стверджували, що певній археологічній культурі відповідає певний етнос. А, відповідно, через вивчення типів жител, прикрас, поховального обряду, форм та орнаменту глиняного посуду, звичаїв робився висновок про спільні етнографічні риси польських і українських племен, що опосередковано слугувало польській стороні вагомим аргументом для обґрунтування «правильності» входження Західної Волині до складу Польщі.

Щодо етнографічних досліджень, то збиранням відповідного матеріалу особливо плідно займалось Волинське товариство приятелів наук, зокрема члени Товариства доктор О. Яворчак і Г. Мушинський [21, 168]. О. Яворчак вивчав проблеми польського осадництва у Любомльському повіті, цікавився такими національними меншинами, як караїми та цигани, які проживали на Волині. Етнографічні й демографічні дослідження волинських караїмів проводив й О. Марткович. Я. Гоффман описував звичай випікання хліба у місті Горохові, селах Жабокрин та Бринів Дубенського повіту. Краєзнавці збрали велику кількість світлин, близько 200 з яких зображали зразки одягу, їжі, особливості бджільництва, рибальства, стародавні споруди [14]. Досліджувалася й народна кераміка. Ця робота була особливо плідною у 1937 р., коли вивчалися керамічні осередки Волині – села Кульчина Луцького і Рокити Ковельського повітів. Члени Товариства розробляли анкети про народні звичаї Волині [10, 6]. У галузі етнографії гуманістична комісія Товариства співпрацювала з Львівським науковим товариством, зокрема з професором Ф. Буяком, який проводив дослідження історичної демографії Волині, і професором П. Домбковським, який спеціалізувався на вивченні дрібношляхетського осадництва на східних землях.

Різносторонній характер мала археографічна діяльність Волинського товариства приятелів наук. Члени товариств інвентаризували волинські архіви та приватні збірки, проводили в архівах пошук матеріалів з історії Волині, налагоджували співпрацю з архівними закладами Другої Речі Посполитої [9, 1]. Так, у 1935 р. вони провели архівні пошуки у церквах сіл Байова та Несвіч Луцького повіту, римо-католицькому костелі у селі Тайкури Здолбунівського повіту, прийняли на опрацювання документи Дубенського міського архіву та архіву князів Острозьких з музею Острога. Були зроблені поїздки до Кременця, Почаєва та Вишнівця. У 1936–1937 рр. Волинське товариство приятелів наук інвентаризувало приватні документи родини Гротовських, архівні матеріали Ковельської державної гімназії, ознайомилось зі станом залишків архіву Ходкевичів у Млинові, переглянуло архіви Хрестовоздвиженського братства у Луцьку, церкви у Дубровиці Сарненського повіту, римо-католицького костелу Турійська Володимирського повіту, костелу у Радехові Любомльського повіту [4, 2]. Товариство працювало також з рукописами бібліотеки римо-католицької капітули у Луцьку, прийняло 31 акт волосних судів.

Одним із напрямів історико-краєзнавчої та пам'яткознавчої діяльності Волинського товариства приятелів наук і водночас вагомим їх засобом утвердження польської культури на Волині можна вважати туристично-краєзнавчу роботу [5; 6]. Вона здійснювалася через організацію відповідних маршрутів, проведення краєзнавчих екскурсій, підготовки екскурсіводів, керівництва чи здійснення опіки над діяльністю громадських – особливо молодіжних – краєзнавчих осередків тощо. Метою цих заходів було, зокрема, виховання населення, насамперед молоді, у дусі тверджень про Західну Волинь як частину Польщі, заклик вивчати регіон в історичному закономірному зв'язку з минулим Другої Речі Посполитої.

У 1935 р. Волинське товариство приятелів наук організувало поїздки на свято виноградозбирання до Заліщиків Тернопільського воєводства за маршрутом Луцьк – Дубно – Броди – Підгірці – Золочів – Тернопіль – Микулинці – Терехівля – Копичинці – Чортків – Гірне – Залішки з відвідуванням костелу, інших пам'яток архітектури [8, 38].

Отже, товариство проводило екскурсії переважно серед молоді з відвідуванням старожитностей польської й української архітектури. Особливістю екскурсій було те, що вони визначалися обширною географією, тобто охоплювали територію кількох воєводств.

Висновок. Підсумовуючи доробок Волинського товариства приятелів наук, можна стверджувати, що воно зробило помітний внесок у дослідження й популяризацію історії та пам'яток краю. Звичайно, вивчення історії та пам'яток Волині проводилось ним у пропольському дусі. Проте така діяльність все ж слугувала розширенню наукових відомостей про регіон, а також збереженню частини його культурних реліквій, які й дотепер складають безцінне надбання українського народу.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 2, спр. 96.
2. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 127.
3. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1032.
4. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1033.
5. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1037.
6. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1842.
7. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2025.
8. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 705.
9. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. 160, оп. 1, спр. 30.
10. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 45.
11. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 70.
12. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 75.
13. Дублянський А. Волинське товариство приятелів науки / А. Дублянський // Українська нива. – 1936. – 13 верес.
14. Потапчук Л. Волинські друзі науки / Л. Потапчук // Волинь. – 1995. – 28 лют.
15. П'ясецький В. Е. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського Краєзнавчого Товариства в 1927–1939 роках / В. Е. П'ясецький // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи : тези доп. та повідом. II Регіон. конф. «Велика Волинь» і VI Обл. істор.-краєзн. конф., 8–10 жовт. 1992 р. – Луцьк : [б. в.], 1992. – С. 10–12.
16. Archiwum Akt Nowych (далі – AAN), zesp. 3, sygn. 117.
17. AAN, zesp. 14, sygn. 274.
18. AAN, zesp. 14, sygn. 7005.
19. AAN, zesp. 14, sygn. 7006.
20. Kowalczyk I. Powołanie i działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z perspektywy siedemdziesięciu lat / I. Kowalczyk // Ochrona zabytków. – 1978. – № 2. – S. 99–103.
21. Nieć U. Naukowy ruch na Wołyniu / U. Nieć // Ziemia Wołyńska. – 1938. – № 1. – S. 168.
22. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wchodniej i na Wołyniu / T. Sulimirski // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – 1937. – № 8. – S. 226–227.